

FRAGMENT VAN HET AMAZONENFRIES VAN HET MAUSSOLLEUM.

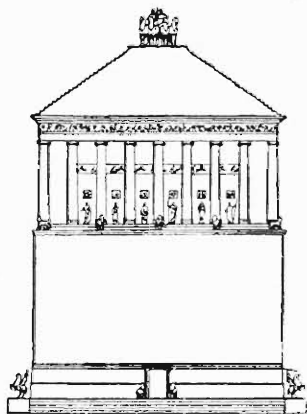
HET MAUSOLEUM TE HALIKARNASUS.

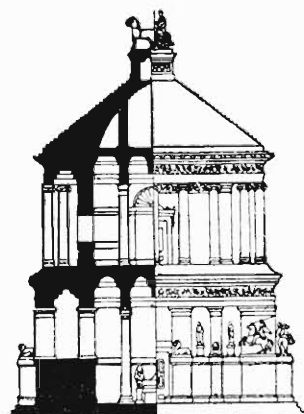
nder de zeven wonderen van bouwkunst werd in de oudheid het Maussolleum gerekend en wel, zooals Vitruvius ons mededeelt, door uitnemende voortreffelijkheid van het werk der beeldhouwers die er aan medewerkten. Verder zwijgt hij over het bouwwerk en moeten wij ons met een vrij onduidelijke plaats van Plinius tevreden stellen, die, al weer naar aanleiding van de beeldhouwers, dit bouwwerk bespreekt.

Toch is dit graf, dat Artemisia voor haar broeder en gemaal Maussollus, koning en satraap van Karië, die in 351 gestorven is, liet bouwen, merkwaardig genoeg en uit een oogpunt van bouwkunst, als het werk dat zijn naam aan latere praalgraven gegeven heeft, en als een nieuwe bouwvorm ontstaan in de Ve eeuw, waarin reeds de eerste sporen zich vertoonen van de ontwikkeling der hellenistische bouwkunst, de middelaar tusschen de oud-Grieksche en de latere Romeinsche kunst.

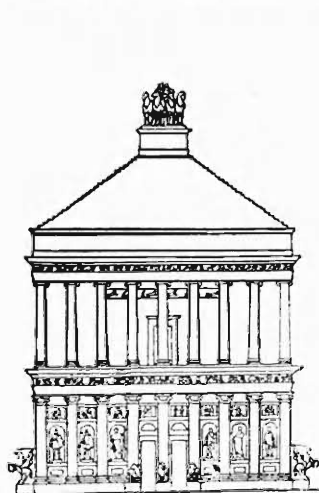
Het is dan ook niet vreemd dat die beschrijving van Plinius sedert de XVe eeuw de phantasie van architecten en archeologen aan het werk heeft gezet en de catalogus van het Britsch Museum door 19 reconstructies op te noemen, ouder dan de opgravingen ter plaatse, nog niet volledig is, terwijl er sedert, met gebruikmaking van wat Newton in 1836 heeft gevonden, 11 zijn bekend gemaakt. Ofschoon de gevonden bouwdeelen, zoowel als het grond-

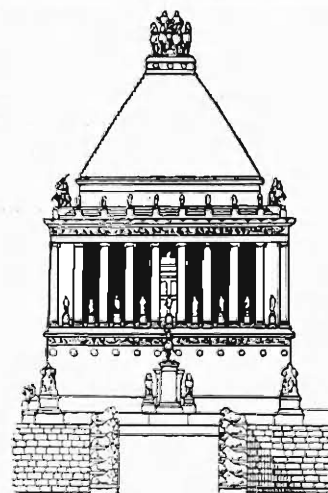
PULLAN (1862).

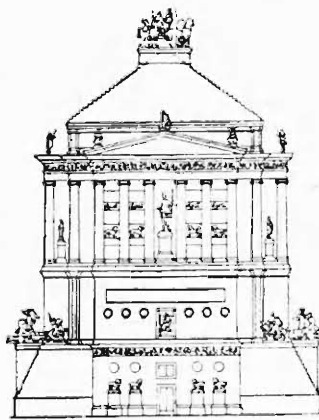
FERGUSSON (1662).

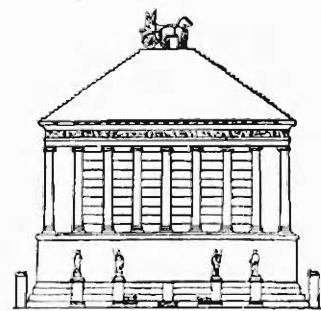
PETERSEN (1867).

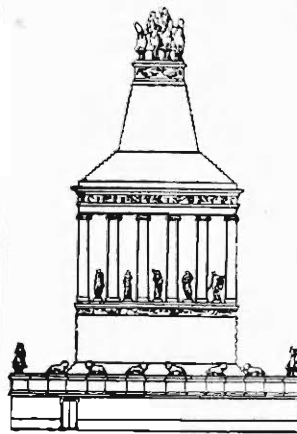
BERNIER (1877).

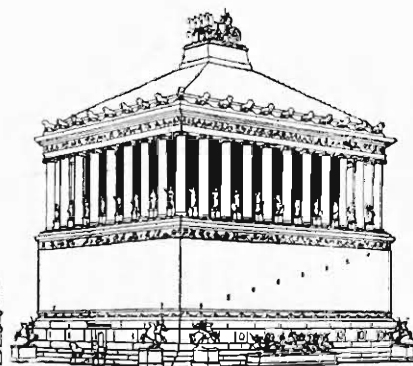
OLDFIELD (1895).

ARNOLD (1896).

STEVENSON (1896).

ADLER (1900).

vlak toen enkele vaste gegevens hebben geleverd, waarvan niet meer kan afgeweken worden, is er nog zooveel onzeker gebleven dat nog altijd de verschillende pogingen veel te zeer uiteenloopen.

Mijns inziens komt Adler ¹⁾ der waarheid het meest nabij omdat hij zich, met gebruikmaking van de vaste gegevens, het naast gehouden heeft aan den text van Plinius en het meest heeft gelet op de bestaende analogiën. Het Maussolleum toch is klaarblijkelijk eeuwen lang een voorbeeld geweest voor, zij het dan ook soms zeer vrije, navolging. In de antieke kunst in het algemeen echter vinden wij zelden of nooit een geheel nieuw plan, dat niet een lange reeks

¹⁾ F. Adler. Das Mausoleum zu Halikarnass. 1900.

van voorloopers achter zich heeft, waaruit men zijn ontstaan kan afleiden, en zoo ontbreken die ook hier niet.

Ik meen dus 'dat het niet gewaagd is te beproeven het ontwerp van Adler zoo te wijzigen, dat het zich nauwer aansluit aan wat ons de bronnen leeren en tevens een belangrijker plaats inruimt voor het beeldhouwwerk, waarvan vele fragmenten door de architecten te veel verwaarloosd worden.

Maar laat ik eerst de plaats van Plinus vertalen eer ik mijn eigen poging verdedig. »Skopas had als mededingers in dien tijd Bryaxis en Timotheus en Leochares, over wie wij te gelijk moeten spreken, daar zij gelijkelijk het Mausoleum hebben gebeeldhouwd. Dit is het graf door zijn vrouw Artemisia gemaakt voor Mausolus een koninkje van Carië, die gestorven is in het tweede jaar van de CVII Olympiade. Aan de Zuid- en Noordzijde drie-en-zestig voet lang, korter aan de voorgevels, in geheelen omtrek CCCCXXX voet, rijst het op, XXV el hoog en wordt omgeven door XXXVI colommen. Den omgang noemen zij pteron. Aan de Oostzijde heeft Leochares gebeeldhouwd, aan de Noordzijde Bryaxis, aan de Zuidzijde Timotheus, aan de Westzijde Leochares en voordat zij het afgemaakt hadden is de koningin gestorven (448 v. C.). Toch hebben zij zich niet terug getrokken voor en aler het gereed was, dit als een gedenkteeken van hun roem en kunst oordeelende; en nog heden wedijveren de handen.

Nog is er een vijfde kunstenaar bij gekomen. Want boven den omgang is een pyramide, aan de onderste hoogte gelijk, die met 24 treden in den top van een renpaal zich samentrekt. Bovenop is een marmeren vierspan, dat Pythis heeft gemaakt. Dit er bij gerekend, bereikt het geheele werk een hoogte van 140 voet.

Het zijn dus de beroemde meesters Leochares en Skopas die de voor- en achtergevels versieren en hun ook niet

onbekende tijdgenooten Timotheus en Bryaxis, aan wie meer nog dan aan Satyrus en Pythis, de bouwmeesters, het gebouw zijn roem te danken had.

Laat ons nagaan wat wij van hun werk over hebben. Het meest bekend zijn thans de friezen, vooral dat met den strijd van Grieken en Amazonen, waarvan wij redelijk veel bezitten en waarvan voor de opgravingen al het een en ander bekend was. Van de beide anderen, een weinig

verschillend van afmetingen en profileering, het eene met den strijd van Lapithen en Kentauren, het andere met een wedstrijd van wagens, hebben wij slechts kleine fragmenten over. De friezen vinden aan alle reconstructies gereedelijk een plaats maar kunnen, om hun geringe afmetingen, nauwelijks den roem van hun makers hebben doen voortleven, vooral niet wanneer zij wel 100' of daaromtrent, zooals in sommige reconstructies van den bodem verwijderd waren.

De teruggevonden deelen van het vierspan van Pythis vinden uit den aard der zaak hun plaats op den top en meestal plaatst men op dien wagen de twee colossale beelden van negen en een half en acht voet, van Maussollus en Artemisia, zijn zuster en vrouw, die uit zeer vele fragmenten weer in elkander gezet zijn.

Er zijn echter zwaarwichtige redenen te berde gebracht tegen deze plaats voor die figuren.

Ook de decoratieve leeuwen, die reeds Cockerell in 1847 en later Adler op de kroonlijst stelde, kunnen bezwaarlijk

den roem van het werk hebben uitgemaakt en het schijnt mij zelfs een gewettigde vraag of niet veeleer zij gelijk hebben die deze op den muur plaatsen, die het terrein omgaf.

Er zijn echter nog velerlei brokstukken, waaronder sommige van zeer buitengewone kunstwaarde, maar zelve zoo beschadigd, dat men ze uit het oogpunt van kunst nauwelijks meer beoordeelen kan, die in geen enkele reconstructie tot nu toe een behoorlijke plaats verkregen hebben.

MAUSSOLLUS.

GEVEL VAN DEN ZOOGENAAMDEN SARKOPHAAG VAN ALEXANDER.

Wel heeft men vaak het beroemde ruitersfragment ergens tegen het gebouw op een afzonderlijk voetstuk een plaatsje verschaft, ja men is er dan toe gekomen vier of zelfs acht stijgerende ruiters aan te brengen, maar het is toch vrijwel onmogelijk dat om zulke losse beeldwerken het gebouw zijn roep als wereldwonder zou verkregen hebben. Enkele fragmenten vinden ook zóó geen plaats. De overblijfselen van een springenden panter, een wild zwijn en een leeuw en deelen van een hond wijzen op een jacht. De groote hoof van een stier, een colossale ram en een varken in rustigen stand schijnen deel uitgemaakt te hebben van een offer. Daarbij kan een colossale geheel gekleed zittende figuur behoort hebben, die zeer geleden heeft. Zoo zal ook de torso van den ruiter bij de jacht behooren, evenals een marmeren kop met Perzische muts van kleiner afmeting. Van andere overblijfselen van menschelijke vormen, lichamen en koppen is het bezwaarlijk te raden tot welke dezer beide groepen zij kunnen behoort hebben, alleen van de vrouwenkoppen kan men met grond beweren, dat zij niet bij de jacht, wel bij het offer passen.

Daar evenwel de afmetingen van al deze figuren niet onbelangrijk verschillen, is er maar één mogelijkheid ze tot twee groepen samen te voegen, namelijk wanneer wij mogen aannemen, dat zij twee geveldriehoeken hebben gevuld; daarin alleen toch kan zulk een geleidelijke overgang in grootte zijn verklaring vinden.

Ook slechts in gevels zouden zij zulk een werkzaam aandeel aan den indruk van het bouwwerk kunnen gehad hebben, dat daardoor de woorden van Plinius en Vitruvius verklaard worden. Een plaats van Lucianus ook die Mausollus in het schimmenrijk laat zeggen: „maar dit voorname-lijk, dat te Halikarnasus een overgroot gedenkteeken op mij rust, zoo groot als op geen ander lijk, en zoo fraai versierd met paarden en mannen op het zuiverste afgebeeld van het mooiste marmer, als ook niet licht een van de jongeren zal vinden”, wordt nu verstaanbaar; niet wanneer het zware vierspan op den top en de kleine paardjes der Amazonen of van de wagenmenners der friezen alleen aan het gebouw zelf waren aangebracht.

Bovendien vindt het ruitersfragment in het midden van den geveldriehoek sprekende analogieën in de gevels van

het z.g. Nereïden-monument en in den z.g. Sarkophaag van Alexander.

De eerste vraag is dus thans of driehoekige afsluitingen der gevels aan de korte zijde kunnen zijn geweest, want behalve bij Oldfield, die een aardig gevonden, maar hoogst onwaarschijnlijk kruisplan heeft aangenomen, vindt men die, zoover ik weet, in geen enkele reconstructie. Trouwens de geveldriehoeken van Oldfield zouden voor deze beelden toch ook te klein zijn.

Nu is er reeds van verschillende zijden (Petersen 1867, Bernier 1877, Oldfield 1895, Adler 1900) een attica boven de kroonlijst aangenomen, die dan ook zeker onontbeerlijk is om van een korten afstand gezien, de pyramide van trappen niet achter die kroonlijst te laten wegzinken, en kan er dus nauwelijks bezwaar zijn daarvoor een geveldriehoek te plaatsen, mits de attica hoog genoeg zij. De pyramide nu moet, als wij Plinius goed verstaan, gelijk van hoogte geweest zijn met den zuilenomgang. Deze is evenwel volgens Plinius 25 el, dat is $37\frac{1}{2}$, wat met de terug gevonden deelen overeenstemt. De 24 treden echter van de pyramide, die wij kunnen meten, geven slechts een hoogte van $22\frac{1}{3}$, zoodat wij $15'$ voor de atica vinden. De geveldriehoek zou $12\frac{1}{2}$ hoog kunnen zijn, met een tympanumhoogte van $10'$, wat met de $37\frac{1}{2}$ van den zuilenomgang $50'$ maakt.

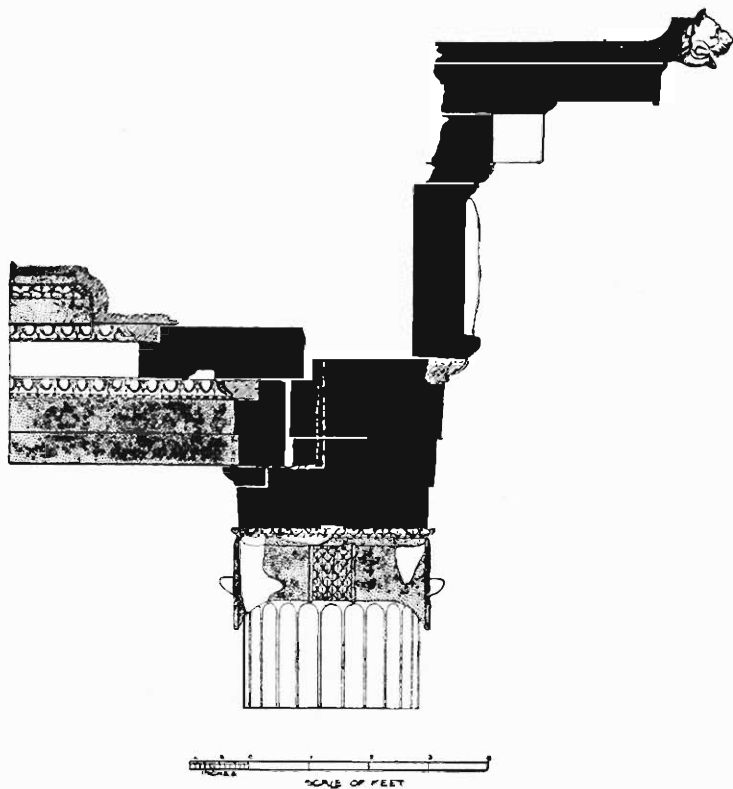
Nemen wij daaronder een basement aan van $30'$, wat lager is dan in één andere reconstructie, behalve in die van Arnold (1896), die het geheele gebouw slechts $100'$ hoog maakt, dan krijgen wij een hoogte tot den geveltop van $80'$, wat juist de maat is die Hyginus voor de hoogte van het Maussolleum opgeeft.²⁾

²⁾ Wel geeft Vibius Sequester nog een derde maat, $180'$, maar dit schijnt een verwarring van de $140'$ van Plinius, met de $80'$ van Hyginus. Men behoeft zich over dit verschil in opgaaf niet te verwonderen, wanneer men bedenkt dat Plinius uitdrukkelijk bij zijn maat nog het vierspan insluit. Wie thans van een gebouw, waarop een koepel of toren staat de volle hoogte opgeeft, zal dit ook doen. Als voorbeeld noem ik Baedeker, die de hoogte van het paleis op den Dam opgeeft als 33 M. en met den koepel 51 M.

Wij winnen daardoor verder nog in meer dan een opzicht. In de eerste plaats kunnen wij het Amazonen-fries nog geen 30 voet van den grond plaatsen en dat met de wagenmenners ³⁾ dat krachtiger van relief en eenvoudiger van lijnen is, maar iets meer dan 60' en kan ook het voetstuk van het vierspan rijziger worden.

Boven de kroonlijst die dus tot 67¹/₂ rijst, komen attica en pyramide met 37¹/₂ tot 105' en daar het vierspan 10' hoog is, blijven er 25' voor het voetstuk van de 140' van het geheel over.

Dit zijn zeer mooie verhoudingen, waar ik geheel onopzettelijk toe gekomen ben, en waarin ik daarom een bevestiging van mijn opvatting meen te mogen zien.

RECONSTRUCTIE DER KROONLIJST VAN HET MAUSSOLEUM
(DOORSNEDE).

Van de 80' tot den nok komen er 30' op den onderbouw en 50' voor zuilenomgang en geveldriehoek een verhouding dus volgens de gouden snede. Eveneens een verhouding volgens de gouden snede geeft het geheele bouwwerk dat het vierspan draagt, waarvan de 130 verdeeld zijn in een heroon (graftempel van 80' met een verhooging van 50'.

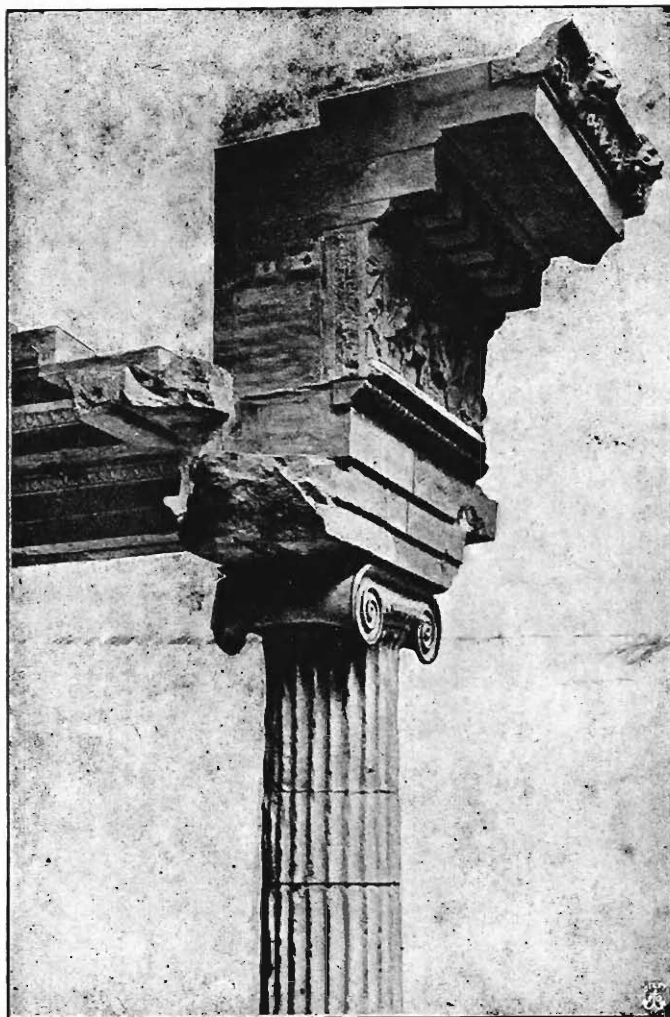
De eenheidsmaat is hier dus blijkbaar 10' voet. Een vierde daarvan, 2¹/₂, is de gemeene deeler die alle maten, die wij tot nog toe hebben leeren kennen, herleidt tot ronde cijfers. De Griek, dien Plinius afschrijft, die meende heel schrander te wezen toen hij de 37¹/₂ voet van den zuilenomgang rond maakte door die tot ellen te herleiden, heeft zich dus blijkbaar vergist. Voor den hoogen onderbouw bij dergelijke grafmonumenten bezitten wij verschillende voorbeelden, ook reeds van ouderen tijd dan het Maussolleum, zooals het z.g. Nereïden-monument en het daarmee ongeveer gelijktijdige leeuwengraf van Knidos (394 v. C.); het eerste met een zadeldak, het andere met attica, pyramide van treden en een voetstuk dat een leeuw droeg.

Een voorbeeld evenwel van het gelijktijdig gebruik van een geveldriehoek en attica kennen wij uit dien tijd nog

³⁾ De fragmenten van dit fries die wij hebben, kunnen van de lange zijde afkomstig zijn.

niet. Toch is er één monument, dat er op schijnt te wijzen, dat in de IVe eeuw beiden aan een beroemd bouwwerk voorkwamen. De sarkophaag der klaagvrouwen heeft geheel de vormen van een graftempel met basis, zuilengang en zadeldak en toch staat boven op dit dak een rondlopende zware borstwering, die onverklaarbaar zou zijn wanneer niet een attica ten voorbeeld had gestrekt.

In de Romeinsche architectuur is de geveldriehoek met een attica als achtergrond niet zoo zeldzaam en komt vooral voor aan triomfbogen, waarbij die van Tiberius te Orange als het beste voorbeeld mag gelden. Men heeft zeer terecht

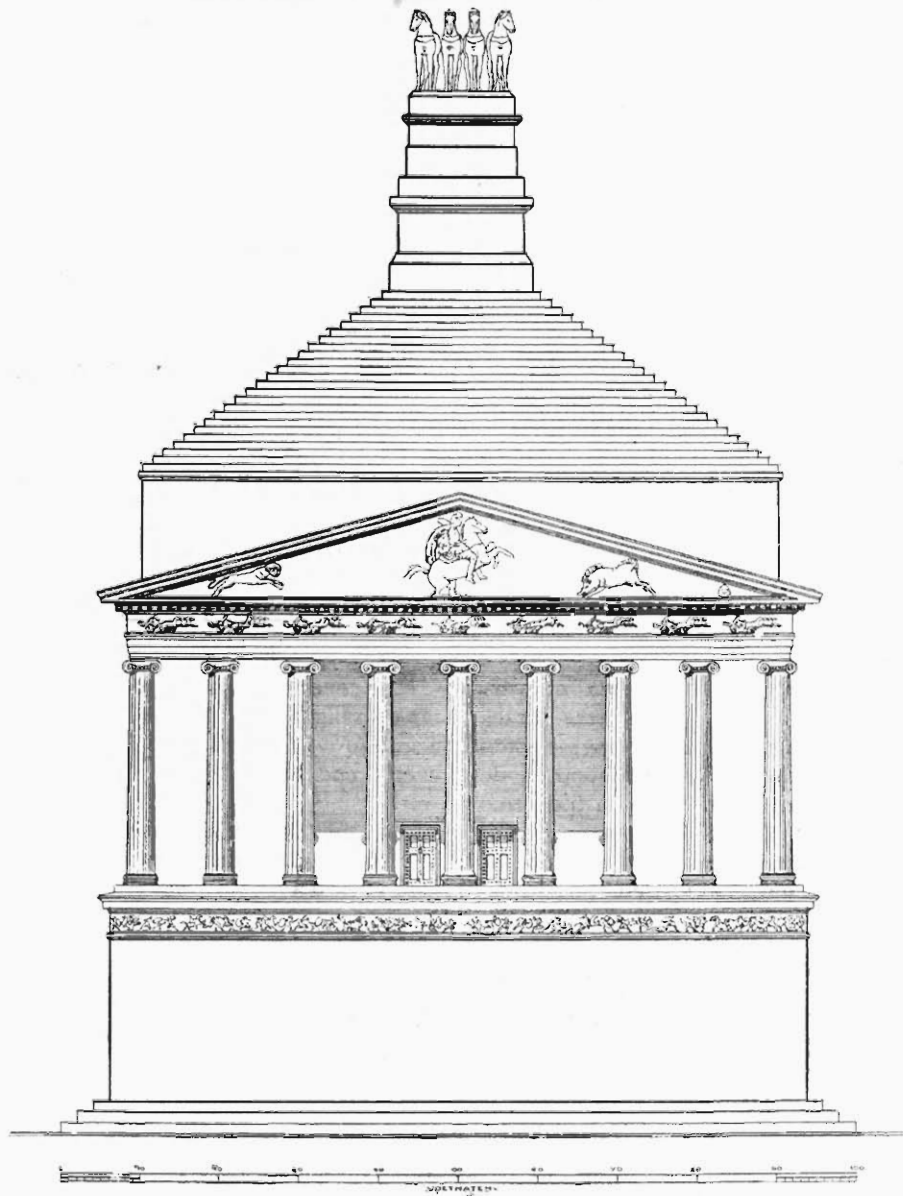

RECONSTRUCTIE DER KROONLIJST VAN HET MAUSSOLEUM.

opgemerkt dat de Romeinsche triomfbogen hun oorsprong waarschijnlijk ontleenen aan de poorten en het tetrapylon (kruispoort in het midden der stad) der Hellenistische steden en in dit verband is het zeker opmerkelijk dat reeds de propylaeën van Athene, door het verschillend niveau der twee zadeldaken, iets vertoonen, dat veel op een attica achter een geveldriehoek gelijkt.

Het reusachtige tropaeum van Trajanus te Adamklissi in Rumenië, moge ons een waarborg zijn dat wij het voetstuk der quadriga niet te hoog hebben aangenomen.

Wat dit voetstuk betreft; ik heb het woord met a bij Plinius letterlijk vertaald met renpaal. Het werd om den eigenaardigen vorm der renpalen voor soortgelijke vormen gebruikt, zooals een steilen heuvel, een houtstapel, een hoischelf, een suikerbrood, een cypres, een geschoren palmpje, ja zelfs de schaduwkegel der aarde. Geen van die vormen is hier echter denkbaar om daarop een vierspan te plaatsen en ik heb mij daarom afgevraagd wat er in

den Griekschen text, dien Plinius vertaalt, kan gestaan hebben. De renpaal heet in het Grieksch *sema* en nu is de zaak duidelijk, want *sema* dat oorspronkelijk opgericht teeken is, staat hier, als zoo vaak, voor grafmonument. Het denkbeeld van den architect is dus blijkbaar geweest de drie hoofdvormen van het graf te vereenigen en het monument op de pyramide gezet boven op den graftempel te plaatsen. Welke vorm van grafmonument nu hier de aangewezen is, kan ik niet zeggen en ik heb mij daarom aan dien van het leeuwengraf gehouden, voor ons doel gewijzigd, al wil ik gaarne erkennen daardoor niet geheel bevredigd te zijn.

De pyramide, in Romeinschen tijd ook wel vervangen door een breeden stompen kegel, met voetstuk, komt nog herhaaldelijk voor als afdekking van voor de eeuwigheid bestemde werken als grafmonumenten en *tropaea*.

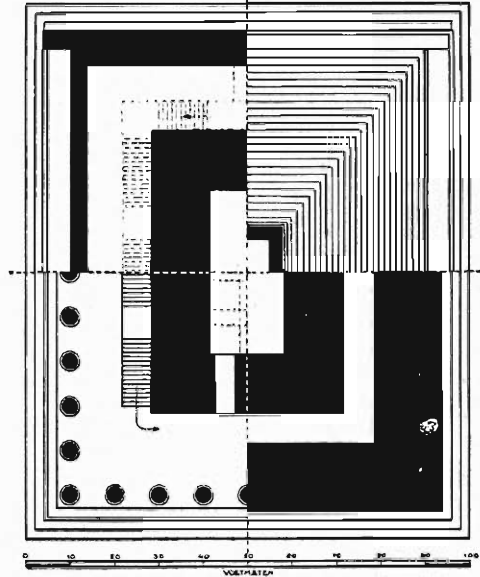
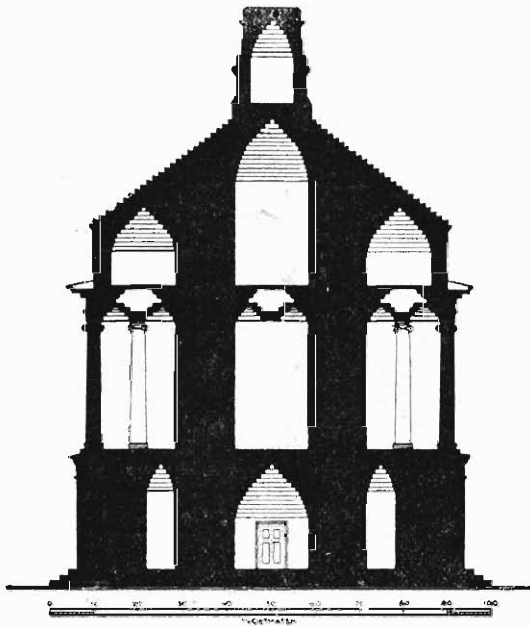
Wij hebben ons tot nu toe uitsluitend met den opstand bezig gehouden en het plan van het werk verwaarloosd, hoewel Plinius ook daaromtrent enkele gegevens mededeelt en de opgravingen ten minste de fundeering hebben leeren kennen.⁴⁾ Wij stuiten evenwel al dadelijk op een onduidelijk-

⁴⁾ De heer M. van Balen die opstand, doorsnede en plat volgens mijn opgaven teekende, heeft in het plan de treden in het souterrain met stippellijnen in de snede door de *attica* aangegeven.

heid bij Plinius, waar met duidelijke letters, geen cijfers, staat, dat ieder der lange kanten 63 voet lang is, terwijl de geheele omtrek 440' is. Hij moet hier natuurlijk twee verschillende deelen bedoelen. De 440' komen vrijwel uit met het ontgraven oppervlak van 100' × 120', de 63' zijn gelijk aan zes maal den afstand der colommen van as tot as gerekend met twee halve colommen vermeerderd. (De grootste doorsnede der colom is zoowat 3¹¹/₂.) De zes en dertig colommen van den omgang zijn zoo te verdeelen, dat er elf aan de lange, negen aan de korte zijden staan. Aan de lange zijde hebben wij dus tusschen de as der uiterste colommen 100', aan de korte 80'. Tien voet rondom is niet te veel voor het uiterste der drie treden, die wij aannemen van den voet der basis tot het hart der buitenste colommen.

De cellawand zou dus tegenover 6 intercolumniën staan en de smallere voor- en achterkant kan dan niet breeder dan 4 intercolumniën met twee halve colommen dus 43' zijn geweest.

Zulk een plan heet een pseudodipteros, een vorm die wij reeds vroeg te Selinus vinden aan een reuzentempel, maar dan natuurlijk op een houten kap berekend, en die dan, niet lang na het Mausoleum, Hermogenes te Magnesia aan het zeer groote Artemision heeft toegepast. De omgang heeft dus een doorlopende wijidte van ongeveer 17' (± 5.60 M.) die overdekt moet worden, wat zeer zeker niet te onder-

schatten is. Toch geloof ik niet dat hierin een onoverkomelijk bezwaar is te vinden, wanneer men zeer zware cellawanden aanneemt, die tot bovenaan toe opgetrokken de grootste last der pyramide, van het waarschijnlijk holle voetstuk en van het vierspan gedragen hebben en men zich het buitenste deel der pyramide, boven den omgang, hol voorstelt, op de oude wijze met overkragende stenen afgedekt, die rondom een wijden gang uitsparen.

Hoe meer de zware pyramide zal schijnen te zweven door ranke colommen nauwelijks gedragen, hoe beter men de woorden van Martialis zal verstaan, die het coliseum verheerlijkend zegt:

Laat niet de Kariërs meer met onmatigen lof tot de sterren
 Heffen het Mausolee, hangend in ledige lucht.
 Amsterdam. J. SIX.

RUITERFRAGMENT, WAARSCHIJNLIJK UIT EEN GEVEL VAN HET MAUSSOLLEUM.

